

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

Investigating the components of social justice and attitudes toward women in the books of Syaasatnaameh, Rozah-Al-Oghoul, Sandbaadnaameh and Faraed-Al-Solouk.

L. Valian, S. Jamali, R. Sadeghi Shahpar

Department of Persian Language and Literature, Hamadan Branch, Islamic Azad University, Hamadan, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 01 May 2020

Reviewed: 04 Jun 2020

Revised: 19 Jun 2020

Accepted: 05 August 2020

KEYWORDS

Social justice; women, Syaasatnaameh, Rowzah-Al-Oghoul, Sandbaadnaameh, Faraed-Al-Solouk.

*Corresponding Author

✉ shahroozjamali@iauh.ac.ir

☎ (+98 81) 34481000

ABSTRACT

BACKGROUND AND PURPOSE: Literary works have long been one of the main sources for studying and analyzing the political and social issues of past societies, Authors, as a conscious stratum of society, have reflected these issues in their works. Among these celebrities are" Khajeh Nizam-Al-Molk", "Muhammad ibn Ghazi Multiwi", " Zohiri-Samar-Kandi" and " Ishag ibn Ibrahim Sajasi" who lived between the fifth and seventh centuries AH and were acquainted with the real life of the society of their time by attending at politics, positions, or meeting and communicating with Persians related to politics and society. This research studies the social issues reflected in the books of " Syaasatnaameh", "Rozah-Al-Oghoul", "Sandbaadnaameh" and "Faraed-Al-Solouk" and examines social issues in the forms of components of social justice and women and their functions, and shows that he extent to which the authors pay attention to these components and their characteristics.

METHODOLOGY: This research has been done in a documentary manner with quantitative and qualitative analysis.

FINDINGS: In the four mentioned works, the attitude towards social justice and women's affairs is almost the same.

CONCLUSION: Attention to the component of social justice in the book, " Syaasatnaameh" Is more among these attention to oppression and litigation is significant and in the other three books, more attention is paid to supporting the deprived. In terms of women's issues, the author of" Syaasatnaameh" has paid more attention to women's irrationality and the author of" Faraed-Al-solouk" had paid attention to women's modesty and fidelity, in " Sandbadnaameh", too, the frequency of referring to low-mined and capricious women is higher and in the " Rowzah-Al-Oghoul" low-mined, capricious and wise women, the same frequency is raised.

DOI: [10.22034/bahareadab.2021.14.5399](https://doi.org/10.22034/bahareadab.2021.14.5399)

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
 12	 10	 0

نشریه سبک‌شناسی و تحلیل متون نظم و نثر فارسی (بهار ادب)

مقاله پژوهشی

بررسی مؤلفه‌های عدالت اجتماعی و نگرش به زنان در کتابهای سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فرائدالسلوک

لیلا ولیان، شهروز جمالی (نویسنده مسئول)، رضا صادقی شهپر
گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی همدان، ایران

چکیده:

زمینه و هدف: آثار ادبی از دیرباز یکی از منابع اصلی بررسی و تحلیل مسائل سیاسی و اجتماعی جوامع گذشته بوده است. نویسندگان بعنوان قشر آگاه جامعه، این مسائل را در آثار خود بازتاب داده‌اند؛ از جمله این مشاهیر خواجه نظام‌الملک، محمدبن‌غازی ملتوی، ظهیری سمرقندی و اسحاق‌بن ابراهیم سجاسی هستند که در فواصل قرون پنجم تا هفتم هجری زیسته و بواسطه حضور در مسند سیاست یا نشست و برخاست با افراد مرتبط با سیاست و اجتماع، با زیربوم زندگی واقعی جامعه عصر خویش آشنایی داشته‌اند. این پژوهش به مطالعه و بررسی مسائل اجتماعی بازتاب‌یافته در کتب سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فرائدالسلوک پرداخته و مسائل اجتماعی را در قالب مؤلفه‌های عدالت اجتماعی و زنان و کارکردهایشان بررسی نموده و میزان توجه نویسندگان به مؤلفه‌ها و شاخصه‌های آنها را نشان داده است.

روش مطالعه: این پژوهش بشیوه اسنادی همراه با تحلیل کمی و کیفی انجام گرفته است.

یافته‌ها: در چهار اثر مذکور نگرش به مفهوم عدالت اجتماعی و امور زنان تقریباً یکسان است.

نتیجه‌گیری: توجه به مولفه عدالت اجتماعی در کتاب سیاست‌نامه بیشتر بوده و از این میان توجه به تظلم و دادخواهی قابل توجه است و در سه کتاب دیگر بیشتر به حمایت از محرومان توجه شده است. از نظر مسائل زنان نیز خواجه نظام‌الملک بیشتر به کم‌خردی زنان نظر داشته و مؤلف فرائدالسلوک حیا و وفای زنان را مورد توجه قرار داده است. در سندبادنامه نیز بسامد اشاره به زنان کم‌عقل و هوسران بیشتر است و در روضه‌العقول زنان کم‌عقل، هوسران و خردمند با بسامد یکسان مطرح شده‌اند.

تاریخ دریافت: ۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۹
تاریخ داوری: ۱۵ خرداد ۱۳۹۹
تاریخ اصلاح: ۳۰ خرداد ۱۳۹۹
تاریخ پذیرش: ۱۵ مرداد ۱۳۹۹

کلمات کلیدی:

عدالت اجتماعی، زنان؛ سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه، فرائدالسلوک.

* نویسنده مسئول:

✉ shahroozjamali@iauh.ac.ir

☎ ۳۴۴۸۱۰۰۰ (۸۱ ۹۸+)

مقدمه

ادبیات هر کشوری مانند خانواده، اقتصاد، و فرهنگ نهادی اجتماعی است و با تأثیراتی در حوزه هنر کلامی، عرصه بروز و ظهور پدیده‌ها، هنجارها و ناهنجاریهای اجتماعی همراه است و میتواند موجب تغییر در زندگی فردی و اجتماعی و همچنین طرح واقعیتهای جامعه شود. شاعران و نویسندگان از دیرباز کوشیده‌اند از نظم و نثر برای بیان اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی جاری در جامعه بهره بگیرند و به انعکاس هنجارها و ناهنجاریهای سیاسی و اجتماعی بپردازند. این بازتاب، ادبیات را بصورت منبع و سرمایه‌ای برای بهره‌گیری آیندگان درمی‌آورد. نویسندگان و مؤلفان کتب در اعصار گذشته بعنوان قشر آگاه و نخبه زمان خود یا در دربار بوده‌اند و مورد حمایت دستگاه حکومتی بوده یا در زمره مخالفان حاکمیت بوده‌اند؛ بنابراین در هر صورتی از آگاهترین افراد به اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر خویش بحساب آمده‌اند. این قشر در تألیفات خود عالماً و عامداً به حوادث، اتفاقات و مسائل مهم سیاسی و اجتماعی روزگار خود پرداخته و اظهارنظر کرده‌اند. برای مطالعه اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی هر دوره‌ای رجوع به آثار مکتوب ادبی بویژه متون نثر راهنمای مناسبی برای رسیدن به واقعیات است. در این مقاله به بررسی و تحلیل عدالت اجتماعی و مسئله نگرش به زنان در قرون پنجم تا هفتم هجری که در چهار کتاب سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فراندالسلوک بازتاب یافته، پرداخته شده است و میتواند چراغ راهی برای مطالعات گسترده‌تر در این زمینه باشد. پرسشهای اصلی این پژوهش بدین شرح است: ۱. عدالت اجتماعی در کتب مذکور چگونه بازتاب یافته است؟ ۲. نگرش به زنان در کتب مذکور چه بازتابی دارد؟

سابقه پژوهش

پژوهشهای مرتبط با موضوع تحقیق حاضر عبارتست از: پیرا (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «جنسیت و قدرت در سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک» مسئله جنسیت را همچون بسیاری از پدیده‌های انسانی و اجتماعی در قالب نظام فرهنگی یک جامعه بررسی نموده و دریافته است که اندیشه‌های وزیر بزرگ سلاجقه در مورد زنان بیشتر متأثر از سنن کهن ایرانشهری است تا روح و قوانین اسلامی. این مقاله با مقوله اجتماعی زنان و کارکردهایشان در این پژوهش در ارتباط است.

مشهدی و همکاران (۱۳۹۳) نیز در مقاله‌ای با موضوع «رویکرد تحلیلی به عناصر داستانی سندبادنامه» پس از تقسیم داستانها از نظر موضوع و درونمایه، عناصر دیگر داستان از جمله شخصیت، زمینه، زاویه دید، صحنه، پیرنگ، لحن، سبک و مخاطب را بصورت اجمالی مورد بررسی قرار داده‌اند.

بحث و بررسی: عدالت اجتماعی و مسائل زنان در چهار کتاب مذکور

الف) عدالت اجتماعی

اجرا و تحقق عدالت اجتماعی از ابتدای زندگی بشر همیشه از آرمانها و آرزوهای او بوده و به عبارتی گمشده تمامی انسانها است. در یونان باستان هم یکی از محورهای اساسی فلسفه سیاسی عدالت اجتماعی است. عدالت از اصول اعتقادی مکتب اسلام است. در همه جوامع انسانی متعادل از جمله وظایف حاکمیت فراهم آوردن حداقل نیازهای اولیه افراد انسانی ساکن در آن جامعه تعریف شده است. در فرهنگ علوم سیاسی آمده است: «عدالت اجتماعی یعنی با هر یک از افراد جامعه به گونه‌ای رفتار شود که مستحق آن است و در جایی، جای داده شود که سزاوار آن است. بعبارت دیگر هر فرد بر اساس کار، امکانات فکری و ذهنی و جسمی بتواند از موقعیتهای مناسب و

نعمت لازم برخوردار شود. عدالت اجتماعی یعنی کاربرد مفهوم عدل توزیعی نسبت به ثروت، دارایی، امتیازات و مزیت‌هایی که در جامعه انباشته شده است» (فرهنگ علوم سیاسی، آقابخشی: ص ۳۱۷).
امام محمد غزالی به اهمیت عدالت در مسئله پادشاهی توجه کرده و از قول رسول خدا میگوید: «دوست‌ترین و نزدیکترین به خدای تعالی، سلطان عادل است و دشمنترین و خوارترین کسی به خدای تعالی سلطانِ ظالم است» (نصیحه‌الملوک: ص ۶۷).

در اندیشه سیاسی قدیم اجرای عدالت را برای دوام حکومت لازم میدانستند. خواجه نظام‌الملک میگوید: چون مردم پیوسته پادشاه عادل را دعا میکنند آن ملک پایدار میماند (سیاست‌نامه: ص ۴۸).
با این توضیح میپردازیم به بررسی مؤلفه عدالت اجتماعی در کتابهای مورد بحث.

عدالت اجتماعی در سیاست‌نامه

بسامد شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی در کتاب سیاست‌نامه نشان میدهد نگاه خواجه به تظلم و دادخواهی سلطان بعنوان شاخص اصلی عدالت محوری حاکمیت مدنظر بوده و آن را معیار و میزانی برای حمایت مردم از دستگاه حاکمه تلقی کرده است. محور اصلی نظام فکری در سیاست‌نامه، عدالت اجتماعی در قالب نگرشهای اجتماعی خاص خواجه نظام‌الملک و نوع رفتار حکومت با طبقات اجتماعی مطرح میگردد.

برابری افراد در اجرای قانون و متناسب با جرم

محور اصلی نظام فکری در سیاست‌نامه، عدالت اجتماعی در قالب نگرشهای اجتماعی خاص خواجه نظام‌الملک و نوع رفتار حکومت با طبقات اجتماعی مطرح میگردد. خواجه شخص پادشاه را گستراننده و برپاکننده عدالت اجتماعی میدانند و خدم و حشم، و نیروها را بازوان اجرایی وی در تحقق عدالت میدانند. برقراری عدل و داد مستلزم دلجویی و رسیدگی به مشکلات مردم است و این زمانی میسر میشود که همه در پیشگاه قانون و اجرای آن برابر باشند، حتی داشتن یا نداشتن شغل و مورد بخشش پادشاه قرار گرفتن یا نگرفتن، پایه اصلی عدالت اجتماعی است (سیاست‌نامه: ص ۱۲). از نظر پادشاه، عدالت موجب استحکام و دوام حکومت میشود، بخصوص اگر هر کسی متناسب با خطا یا گناهی که میکند، مجازات شود و در این امر چشمپوشی نشود، حتی اگر از نزدیکان شاه مثل پسر، وزیر، قاضی و سپاهسالار باشد (همان: ص ۳۴).
نمونه‌های دیگری از این نوع دادورزی را میتوان در صفحات: ۵۷، ۵۸، ۶۱، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۶۴، ۱۹۸، ۱۹۰، ۳۳۰، ۱۱۲، ۱۶۶، ۵۶، ۱۱۶، ۳۲، ۳۲۷ و ۳۲۸ مشاهده کرد.

حمایت از رعایا و محرومان

خواجه در شاهدمثالی‌هایی به جوابگویی پادشاه در برابر وظایفش نسبت به رعیت، در روز قیامت اشاره دارد و تأکید میکند اگر عدالت در حق رعیت اجرا نشود و بیداد از بین نرود، دعای خیر مردم سپر آتش جهنم نشود و پاسخش جز آتش دوزخ نیست (همان: ص ۱۷).

خداوند موهبت خود را شامل یکی از بندگان میکند و ویژگی‌هایی به او میدهد که دیگران از آن بیبهره‌اند و او را برمیگزیند تا مردمانی را که به طاعت مشغولند، در آسودگی و امنیت و حمایت قرار دهد و هر کس را به اندازه شایستگی خود مقام و مرتبه بدهد (همان: ص ۱۲).

بررسی مولفه‌های عدالت اجتماعی و نگرش به زنان در کتابهای سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فرائدالسلوک / ۱۴۳

نمونه‌های دیگری از این دست در صفحات ۳۰، ۴۵، ۶۲، ۶۰، ۵۲، ۱۶۹، ۱۷۷، ۳۱، ۴۳، ۵۵، ۱۹۶، ۱۷۲، ۱۹۹، ۱۹۲، ۶۴ دیده میشود.

تأمین حداقلها برای همه

عدالت از طرفی بمعنی برآوردن حداقلی از نیازهای هر انسان است و منظور از حداقلها، نیازهای پایه‌ای و اولیه‌ای است که هر انسانی برای زنده ماندن و زندگی کردن به آنها محتاج است، مانند: امنیت، غذا، پوشاک و مسکن. هنگامی که خدای تعالی یکی را برمیگزیند که به آبادی جهان بپردازد و نظم کیهانی را برقرار کند و با گسترش عدل و داد، رعایا که چون فرزندان اویند در آرامش بسر ببرند، باید برای برقراری این تناسب به اعمالی دست زند که به این امر نزدیک شود و آسودگی خلق را بدنبال داشته باشد، مثل کندن جویها، ساختن پلها، آباد کردن مزرعه‌ها، ساختن کاروانسراها در راهها، ساختن مسجد و ساختن مدرسه (همان: ص ۱۳-۱۲).
شاه باید برای روزهایی که بلاهای طبیعی نازل میشود یا قحطی می‌آید، اندوخته‌هایی را داشته باشد که بعنوان صدقه مردم و درویشان را از سختی برهاند و از دعای خیر ایشان، ثواب دو جهان حاصل شود (همان: ص ۳۰).
برای نمونه‌های دیگر ر.ک: صص ۱۲، ۳۰، ۱۹۱، ۱۷۱، ۱۷۳.

تظلم و دادخواهی

در حوزه قدرت سیاسی عدلورزی و حق مظلوم را از ظالم گرفتن سنتی پسندیده و صواب است و باعث تحکیم قدرت میشود و مطلع بودن پادشاه از وضع دولت و رعیت و دانستن میزان رضایت یا نارضایتی مردم، از عوامل تحکیم پایه‌های قدرت محسوب میشود. خواجه معتقد است تا عهد یزدگرد همه پادشاهان بر عدل و داد و انصاف بوده‌اند و یزدگرد از این راه و روش اعراض کرده بنابراین به عذاب الهی دچار گردیده است (همان: ص ۵۹-۵۸).
خواجه از پادشاه میخواهد جهت دادگری دو روز در هفته داد متظلمان را بدهد و به مظالم بنشیند؛ چراکه این امر را موجب تثبیت قدرت و جلوگیری از نارضایتی مردم میداند و گرفتن حق مظلوم از ظالم را وظیفه اصلی شاه میداند (همان: ص ۱۸). برای دیدن نمونه‌های دیگر ر.ک: صص ۱۸، ۱۹، ۲۸، ۵۹، ۱۱۶، ۲۹، ۳۴، ۳۵، ۵۳، ۵۵، ۱۱۲، ۹۸، ۷۸، ۱۱۶، ۶۲، ۵۱، ۳۲۸.

جدول شماره ۱ بسامد شاخصهای عدالت اجتماعی در کتاب سیاست‌نامه

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	برابری افراد در اجرای قانون	۱۷	۲۶/۵۶
۲	حمایت از رعایا و محرومان	۱۸	۲۸/۱۲
۳	تأمین حداقلها برای همه	۷	۱۰/۹۴
۴	تظلم و دادخواهی	۲۲	۳۴/۳۸
	جمع	۶۴	۱۰۰

عدالت اجتماعی در روضه‌العقول

بسامد شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی در کتاب روضه‌العقول نشان میدهد حمایت از رعایا و محرومان با ۳۴ مورد (۷۷/۲۷) بالاترین بسامد را داشته و بعد از آن تظلم و دادخواهی با ۵ مورد (۱۱/۳۶) در جایگاه دوم قرار دارد. تأمین حداقلها برای همه با ۴ مورد (۹/۱) و برابری افراد در اجرای قانون متناسب با جرم با ۱ مورد (۲/۲۷) بترتیب بسامدی قرار گرفته‌اند. همچنین نشان میدهد اختلاف میان درصدها به بیش از ۷۵٪ میرسد. حمایت از رعایا و محرومان با ۳۴ مورد (۷۷/۲۷) بالاترین و برابری افراد در اجرای قانون متناسب با جرم با ۱ مورد (۲/۲۷) پایینترین بسامد را دارد.

برابری افراد در اجرای قانون و متناسب با جرم

برای برقراری عدالت در هر جامعه‌ای باید قانون برای همه از هر دسته و صنفی، یکسان باشد. در برابر گناه و لغزشی هم که از شخصی سر میزند، مجازات باید با گناه متناسب باشد و اگر حتی از پادشاه، خانواده و کارگزارانش نیز گناهی صادر شود، در اجرای قانون مانند همگان مجازات شوند و تبعیضی وجود نداشته باشد؛ چراکه نظام برقراری حکومت بر اصل عدل و عدالت استوار است (روضه‌العقول: ص ۲۰۸).

حمایت از رعایا و محرومان

هر فردی که با تأیید الهی به پادشاهی میرسد باید بداند که هیچ چیز به اندازه عدل و عدالت‌گستری، نمیتواند دوام حکومت را تضمین کند. بنابراین باید رسوم ناپسند را از بین ببرد و ظالمان و ظلم ایشان را محو کند تا بتواند مودت خلایق را بدست آورد: «خلایق ازین پس در حضانه انصاف ما مرفه خواهند بود، و کافه جمهور در حریم انصاف ما ترقل خواهند نمود، و از بوارق هیبت حضرت همایون، طوارق ظلم و بوارق حیف زایل خواهد گشت، چه شمول عدل ما بحدی خواهد رسید که مورچه محتاج لایحطمتکم نگردد» (همان: ص ۲۹).
نمونه‌هایی دیگر در صفحات: ۴۰۲، ۵۱، ۸۳، ۳۹۲، ۷۷، ۸۵، ۸۰، ۹۶، ۸۳، ۱۱۱، ۱۰۷، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۴۹، ۲۸۱، ۲۸۵، ۳۲۷، ۳۶۲، ۳۷۹، ۳۹۳، ۴۱۹، ۳۹۴، ۲۳۴، ۲۲۵، ۲۸۶، ۹۰.

تأمین حداقلها برای همه

وظیفه هر جهاندار و پادشاهی این است که برای رفاه حال رعایا اسباب معیشت آنها را مهیا کند و آنها را از فقر و سختی دور نگه دارد و انعام هر کس را اندازه لیاقت او مشخص کند و وسایل ضروری اولیه آنها را تهیه کند. یکی از مصداقهای عدالت اجتماعی همین است: «پادشاه عادل و جهاندار عاقل آن باشد که هر کس را عنایت به استحقاق مبذول دارد، و انعام هر کس را موافق کفایت و لایق درایت کرامت کند، تا ردّ و قبول او از طعن خُساد و قدح اضرار مصون ماند» (همان: ص ۵۴).
نمونه‌هایی دیگر در صفحات: ۳۹۳، ۱۱۵، ۳۹۴.

تظلم و دادخواهی

تظلم بمعنای داد خواستن و شکایت کردن و حق مظلوم را از ظالم گرفتن است. میزان عدالت هر حکومتی بر اساس گسترش عدل و از بین بردن ظلم سنجیده میشود. اگر عاملی از عاملان حرکتی نامرضی انجام دهد،

بررسی مولفه‌های عدالت اجتماعی و نگرش به زنان در کتابهای سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فراندالسلوک / ۱۴۵

آن‌چنانکه مردم تحمل نداشته باشند، باید که آن ظالم مورد مجازات قرار گیرد (همان: ص ۱۱۸). عادل بودن پادشاه باعث میشود دست حوادث از دولت کوتاه گردد و حق مظلوم از ظالم گرفته شود (همان: ص ۲۸۱). نمونه‌هایی دیگر در صفحات: ۱۱۸، ۲۸۱، ۲۸۲، ۳۹۳.

جدول شماره ۲ بسامد شاخص‌های عدالت اجتماعی در کتاب روضه‌العقول

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	برابری افراد در برابر قانون	۱	۲/۲۷
۲	حمایت از رعایا و محرومان	۳۴	۷۷/۲۷
۳	تأمین حداقلها برای همه	۴	۹/۱
۴	تظلم و دادخواهی	۵	۱۱/۳۶
	جمع	۴۴	۱۰۰

عدالت اجتماعی در سندبادنامه

جدول بسامد شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی در سندبادنامه نشان میدهد نمود شاخصهای این مؤلفه در این کتاب بترتیب با شاخص حمایت از رعایا و محرومان با فراوانی ۱۲ مورد (۵۴/۵۴) در جایگاه اول قرار میگیرد و شاخص برابری افراد در اجرای قانون با فراوانی ۶ مورد (۲۷/۲۸) در جایگاه دوم و تظلم و دادخواهی با ۳ مورد (۱۳/۶۴) در جایگاه سوم و تأمین حداقلها برای همه، با ۱ مورد (۴/۵۴) در جایگاه چهارم ترتیب بسامدی شاخصهای این مؤلفه قرار میگیرد. همچنین نشان میدهد اختلاف میان درصدها به بیش ۵۰٪ میرسد. حمایت از رعایا و محرومان با فراوانی ۱۲ مورد (۵۴/۵۴) بالاترین و تأمین حداقلها برای همه با ۱ مورد (۴/۵۴) پایین‌ترین بسامد را دارد. در نظر نویسنده شاخص حمایت از رعایا و محرومان با فراوانی با بیش از ۵۴٪. اساسیترین شاخص عدالت اجتماعی است و تکیه و تأکید بیشتری بر این شاخص داشته است.

برابری افراد در اجرای قانون و متناسب با جرم

یکی دیگر از مصادیق عدالت اجتماعی، برابری افراد در اجرای قانون است. در حکایت زیر پادشاه حتی در مقابل خطای فرزندش، دستور مجازات پسر خود را صادر میکند. «المَلِكُ عَقِيمٌ و لا ارحامَ بَينَ الملوکِ و بَينَ احدٍ. برای پیوند و فرزند به ترک سیاست نتوان گفت که نظام ملک و دولت به انتظام عدل و سیاست متعلق است و مثال داد تا پسر را سیاست کنند. وزیر چون خبر استهلاک شاهزاده شنید، کس به جلاد فرستاد که درین سیاست تأخیر کن تا من به حضرت شاه روم و مذمت تعجیل در سیاست و تأخیر بازنمایم و در ابقا و احیای فرزند شاه، تدبیر سگالم» (سندبادنامه: ص ۱۰۷). مصادیق دیگر در صفحات: ۱۶۲، ۲۷۷، ۱۶۸، ۱۴۸، ۲۳۰، ۱۸۳.

حمایت از رعایا و محرومان

پادشاهی که عادل باشد قدم در راه رعایت حال رعایا و ترفیع محرومان و ضعیفان برمیدارد: «آوازه رفاهیت رعیت

و خصب نعمت و امن ولایت او به گوش خلایق رسانیده و از بدو صبا که غمره و غرّه دهر است تا طلوع صباح شیب که خیردهنده وداع حیات است، جز در منهج رعایت رعایا و مسلک تخفیف و ترقیه ضعفای ولایت قدم نزده بود و از برای اکتساب اموال، گامی در خطّه وزر و وبال ننهاد. اهتمام بر مصالح رعایای دولت موفور میداشت و بر و بحر مملکت را به افاضت نَصَفَت و اشاعت معدلت، معمور میگرددانید» (همان: ص ۲۴). همچنین بنگرید به: ۱۲، ۷، ۳۱، ۲۵، ۲۷، ۸۳، ۹۸، ۱۶۲.

تأمین حداقلها برای همه

در هر حکومتی اولین نشانه بسط عدل و عدالت، وجود پادشاه عادل و قدرتمند و کارگزاران بدون طمع و داشتن طبیبهای حاذق است و تأمین خوراک و پوشاک و مسکن مردمان است: «سندباد گفت: چون نظر عواطف و اکرام و لواط و انعام پادشاهی متواتر بود و متوالی و متعاقب باشد، هیچ مقصود مفقود نماند و هیچ مأمول نامحصول نگردد و علما گفته‌اند: در شهری که پنج چیز موجود نبود، موضع قرار نباشد» (همان: ص ۴۸).

تظلم و دادخواهی

یکی از شاخصه‌های عدالت اجتماعی، تظلم و دادخواهی است که با رعایت عدالت توسط پادشاه باید از کسانی که حقشان تضییع شده است دلجویی شود: «هر روز از رُقبه صباح تا رُقبه رواج و از خروج ظلام تا دخول شام بر مسند مظالم نشستنی و در مصالح ممالک سخن پیوستنی و چون حدقه ایام به ظلام مکحل شدی و سنج‌جمله‌های عالم بالا به سیقل کواکب مصقل گشتی با خواص دولت در حجره نشستنی» (همان: ص ۲۷). همچنین به بنگرید به: ۱۲۴ و ۱۷۸.

جدول شماره ۳ بسامد شاخصهای عدالت اجتماعی در کتاب سندبادنامه

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	برابری افراد در اجرای قانون	۶	۲۷/۲۸
۲	حمایت از رعایا و محرومان	۱۲	۵۴/۵۴
۳	تأمین حداقلها برای همه	۱	۴/۵۴
۴	تظلم و دادخواهی	۳	۱۳/۶۴
	جمع	۲۲	۱۰۰

عدالت اجتماعی در فرائدالسلوک

جدول بسامد شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی در کتاب فرائدالسلوک نشان میدهد حمایت از رعایا و محرومان با ۱۳ مورد (۷۶/۴۸) بالاترین بسامد را داشته و بعد از آن تظلم و دادخواهی با ۲ مورد (۱۱/۷۶) در جایگاه دوم قرار دارد و دو شاخص تأمین حداقلها برای همه با ۱ مورد (۵/۸۸) و برابری افراد در اجرای قانون با ۱ مورد (۵/۸۸) در انتهای این جدول قرار گرفته‌اند. آمارها همچنین نشان میدهد اختلاف میان درصدها به بیش از ۷۰٪ میرسد. حمایت از رعایا و محرومان با ۱۳ مورد (۷۶/۴۸) بالاترین و دو شاخص تأمین حداقلها برای همه و برابری افراد در اجرای قانون متناسب با جرم هر کدام با ۱ مورد (۵/۸۸) پایینترین بسامد را دارند.

برابری افراد در اجرای قانون و متناسب با جرم

در این کتاب تا جایی که نگارنده بررسی کرده است، جز نمونه‌ی زیر، مثالی برای این موضوع یافت نشد. می‌گوید اگر بین مردم حکم می‌کنید با عدل و انصاف حکم کنید و همه در برابر تصمیمات شما برابر باشند: «قال الله تعالی ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها و اذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل» (فرائدالسلوک، ص ۳۰۵).

حمایت از رعایا و محرومان

سجاسی در نمونه‌ها و حکایات متنوع، بهترین حمایت از رعایا و محرومان را شفقت، دلسوزی و مهربانی میداند که به این وسیله ملکی آباد، و رفاه و امنیتی برای همگان بوجود آید و معتقد است رسیدگی به امور مالی آنها از وظایف اصلی پادشاهان است و حتی کوتاهی و قصور در این وظایف باعث پاسخگویی در آخرت میشود (همان: ص ۱۴۹). برای نمونه‌های بیشتر ر.ک: ۳۱۳، ۳۱۷، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۵۴، ۵۳۰، ۵۲۱، ۳۱۰، ۳۴۷، ۲۹۲.

تأمین حداقلها برای همه

در کتاب فرائدالسلوک بعثت کثرت توصیه‌های اخلاقی، تربیتی، فرهنگی و گاهی سیاسی به این موضوعات کمتر پرداخته شده است؛ جز یک مورد که در باب الثالث فی فضائل العدل و تحذیر عن الظلم آمده است که عدل و عدالت را رساندن منفعت به همه و بدون درنظر گرفتن هیچ شرطی میدانند: «پس حکما در تحدید عدل گفته‌اند: العدل الانفاع بغیره طبعاً و الجور الاضرار بغیره کرهاً، معنی آنست که عدل رساندن منافع است به دیگران از راه طبع و جور مضرت رسانیدن است به دیگران از راه اکراه» (همان: ص ۳۲۰).

تظلم و دادخواهی

بحث عدل و دادگری پادشاهان و تأثیر تظلم و دادخواهی دیگران بر دوام حکومتها، از مسائل مهمی است که در این کتاب به این مبحث بندرت پرداخته شده است. «گفت آورده‌اند کی وقتی در روزگار سلطان دادگر و ایام ملک عادل انوشیروان کی عدل او بآتش سیاست داغ بر سینۀ ظلم جهانسوز نهاده بود و روی زمین را بحمايت انصاف بیدریغ از فتنۀ بیدادگر خط امان داده و زبان روزگار در وصف معدلت او گفته» (همان: ص ۵۲۷).

جدول شماره ۴ بسامد شاخصهای عدالت اجتماعی در کتاب فرائدالسلوک

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	برابری افراد در اجرای قانون	۱	۵/۸۸
۲	حمایت از رعایا و محرومان	۱۳	۷۶/۴۸
۳	تأمین حداقلها برای همه	۲	۱۱/۷۶
۴	تظلم و دادخواهی	۱	۵/۸۸
	جمع	۱۷	۱۰۰

ب) مسئله زنان و نگرش به آنها

جایگاه و پایگاه زنان در جامعه ایرانی - اسلامی اگر چه در دهه‌های اخیر تحولاتی را تجربه کرده و به توسعه قابل قبولی نزدیک شده است، در طول تاریخ، جماعت زنان پیوسته در حاشیه مناسبات سیاسی و اجتماعی روزگار خود قرار گرفته‌اند و نقشی بنیادی و چشمگیر نداشته‌اند و یا نادیده گرفته شده‌اند. مرتن درباره تبعیض علیه زنان می‌گوید: این تبعیض حتی برای آن گروهی که کارکرد دارد بدون کژکارکرد نیست؛ یعنی مردان نیز از تبعیض علیه زنان دچار خسارت میشوند (ریترز، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر: ۱۵۰).

این مؤلفه در چهار کتاب مورد مطالعه در قالب چهار شاخص: ۱. زنان خردمند و عقیف؛ ۲. زنان وفادار و باحیا؛ ۳. زنان کم‌عقل و مکار؛ و ۴. زنان هوسران و سرکش، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. نویسندگان هر عصری میتوانند نماینده افکار عمومی و فهم اجتماعی عصر خود باشند و تا حدودی ما را به واقعیت موجود در آن زمان رهنمون گردند.

مسائل زنان در سیاست‌نامه

بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب سیاست‌نامه ۱۸ مورد است و این حجم در مقایسه با دو مؤلفه دیگر نشان میدهد جایگاه این مؤلفه در اندیشه حاکم، اقبال و توجه کمتری بخود اختصاص داده است. شاخص زنان کم‌عقل و مکار با بسامد ۱۲ (۶۶/۶۷) بالاترین بسامد را داشته و بعد از آن زنان هوسران و سرکش با ۳ مورد (۱۶/۶۶) در جایگاه دوم قرار دارند. شاخص زنان خردمند و عقیف و شاخص زنان امانتدار و باحیا با ۲ و ۱ مورد در جایگاه سوم و چهارم هستند و کمترین نمود شاخصهای این مؤلفه را داشته‌اند. همچنین آمار نشان میدهد اختلاف میان درصدها به بیش از ۶۱٪ میرسد. شاخص زنان کم‌عقل و مکار بتنهایی نزدیک به ۶۷٪ کل نمود شاخصهای کارکرد زنان در کتاب سیاست‌نامه را داشته است. خواجه در سیاست‌نامه در مورد روشهای رفتار با زنان سخن بسیار رانده است. او زنان را بیشتر بیعقل یا ناقص‌عقل میدانند و علت خلقت آنها را حفظ نسل بشر می‌پندارد و البته اینگونه نگرشی در آن دوران طرفداران و مدافعان زیادی داشته است.

زنان خردمند و عقیف

خواجه بیشتر زنان را بیعقل یا ناقص‌عقل میدانند و علت خلقت آنها را حفظ نسل بشر می‌پندارد؛ باوجوداین نگارنده سعی کرده مواردی را که نیز نشان از خردمندی و تدبیر زنان دارد بیان کند. در حکایتی زنی که کالای او دزدیده شده و به سلطان محمود شکایت میبرد، جملات خردمندانه‌ای بکار میبرد که محمود را تحت تأثیر قرار میدهد و وادار به سامان دادن امور میکند. وی که کالایش توسط عده‌ای ربوده شده، با جواب غیرمنطقی سلطان مواجه میشود که میگوید: «آن جای دوردست از ولایت من بیرون است و من بدیشان خبر نتوانم کرد.» زن گفت: «تو چه کدخدای جهان باشی که در کدخدایی خویش تصرف نتوانی کرد و چه شبان باشی که میش را از گرگ نگه نتوانی داشت؟ پس چه من با این ضعیفی و تنهایی و چه تو با این قوت و لشکر؟» محمود گفت: «راست می‌گویی. همچنین کنم. تاوان کالای تو بدهم و تدبیر ایشان چنانکه توانم کردمی کنم. بفرمود تا تاوان کالای زن از خزینه بدادند» (سیاست‌نامه: ص ۸۷).

زنان وفادار و باحیا

در حکایتی هم زنی عقیف و باحیا به تصویر کشیده شده که مورد آزار مردی مست قرار گرفته و برای حفظ آبرو

و حیثیت خود فریاد میزند و خود را زنی پاک و باحیا معرفی میکند و وفای خود را به همسر نشان میدهد و از مردم مدد میخواهد. مردی مؤذن برای نجات جان زن اذان بیموقع میگوید تا مرد مست به گمان صبح شدن، زن را رها کند تا برود ولی این اتفاق نمی‌افتد. درعوض امیر شهر از اذان بیموقع مطلع شده و حادثه را جویا میشود و امیر مست را توبیخ کرده زن را به شویش برمیگرداند (همان: ص ۷۵).

زنان کم‌عقل و مکار

در سیاست‌نامه نگرش منفی به زن وجود دارد و در خیلی از مواقع بیعقل و یا ناقص‌عقل معرفی میشود. خواجه میگوید: «زنان اهل سترند و کامل‌عقل نباشند و غرض از ایشان گوهر نسل است که برجای بماند و هرچه از ایشان اصیلتر، بهتر و شایسته‌تر و هرچه مستوره‌تر و پارساتر، ستوده و پسندیده‌تر» (همان: ص ۲۴۲). خواجه همچنین حضور زن در رأس حکومت را درست نمیداند و میگوید: «نباید که زیردستان پادشاه زبردست گردند که از آن خللهای بزرگ تولد کند و پادشاه بی فرّ و شکوه شود خاص زنان که اهل سترند و کامل‌عقل نباشند و هرآن گاهی که زنان پادشاه فرمانده گردند، همه آن فرمایند که صاحب‌غرضانشان فرمایند و شنوایند و برای العین چنانکه و مردان احوال بیرون پیوسته میبینند ایشان نتوانند دید» (همان: ص ۲۴۳). و خواجه بر این امر هم اعتقاد دارد که نباید زن پادشاه بر پادشاه مسلط شود چون جز رسوایی و فساد حاصلی ندارد (همان: ص ۲۴۳). نمونه‌های دیگر: صص ۲۰۹، ۲۴۶، ۲۵۱، ۲۴۳.

زنان هوسران و سرکش

در این حکایت چون خسرو عنان هوا را بدست شیرین داده بود و شیرین بر او مسلط بود دلیر شد و به فرهاد عاشق شد و خواجه این را نوعی هوسرانی میداند: «و دیگر حدیث خسرو شیرین و فرهاد سمی معروف است که چون خسرو شیرین را چنان دوست گرفت و عنان هوا بدست شیرین داد همه آن کردی که او گفتی، لاجرم شیرین دلیر گشت و با چون او پادشاهی میل به فرهاد کرد» (همان: ص ۲۴۷). همچنین نمونه‌ای دیگر در صفحه ۲۴۵ ذکر شده است.

جدول شماره ۵ بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب سیاست‌نامه

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	زنان خردمند و عقیف	۲	۱۱/۱۱
۲	زنان امانتدار و باحیا	۱	۵/۵۶
۳	زنان کم‌عقل و مکار	۱۲	۶۶/۶۷
۴	زنان هوسران و سرکش	۳	۱۶/۶۶
جمع		۱۸	۱۰۰

مسائل زنان در روضه‌العقول

سه شاخص زنان خردمند و عقیف، زنان کم‌عقل و مکار و زنان هوسران و سرکش هرکدام با ۴ مورد جمعاً بیش از ۹۲/۳۱ این مؤلفه را در کتاب روضه‌العقول بخود اختصاص داده‌اند. شاخص زنان وفادار و باحیا با ۱ مورد و ۷/۶۹

در رتبه آخر قرار دارد، اختلاف میان درصدها به بیش از ۲۳ درصد می‌رسد. این مؤلفه در کتاب *روضه‌العقول* در ردیف آخر سه مؤلفه مورد بحث درباره مسائل سیاسی اجتماعی بازتاب یافته در کتاب، قرار می‌گیرد. جالب این است که نگاه نویسنده به زن خردمند و عقیف دارای بالاترین بسامد است و زنان کم‌عقل و مکار نیز به همان اندازه دارای جایگاه و بسامد هستند. در مجموع بازتاب مثبتی از این مؤلفه در کتاب مشاهده نمی‌شود و نگاه غالب همان نگاه منفی به زنان و حضور آن در عرصه اجتماع و فعالیتهای سیاسی و اجتماعی است.

زنان خردمند و عقیف

نویسنده در این کتاب حکایاتی را بیان می‌کند که حاکی از افکار خردمندانه زنان است. او ترجیح دادن نجات برادر به جای همسر و فرزند دلایل قانع‌کننده از طرف هنبوی را از کمال زیرکی و هوشیاری او میداند. وی در حکایتی چنین بیان می‌کند که زنی که مأموران ضحاک، شوهر و برادر و پسرش را برده بودند، برای نجات جان آنها اقدام می‌کند و ضحاک اجازه می‌دهد یکی از آنها را اختیار کند و با خود ببرد و او بنا بر دلیلی عقلانی برادر را انتخاب می‌کند و این کار باعث می‌شود ضحاک هر سه آنها آزاد کند (*روضه‌العقول*: ص ۸۵). در این مورد موارد دیگری نیز در این صفحات ذکر شده است: ۱۳۱، ۲۶۰، ۳۹۹.

زنان وفادار و باحیا

در حکایتی نهایت وفاداری و حیای زنی را به تصویر میکشد که حاضر به همسر متدین خود خیانت کند و خود را در اختیار دزدان هوسران قرار دهد و تسلیم آنها شود. زنی که دزدان قصد تجاوز به او را دارند، با هوش و درایت خود از آنها می‌خواهد که ابتدا به نزد شوهر برود و از او طلاق بگیرد و سپس بازگردد و دزدان به او اعتماد کرده چنین اجازه‌ای می‌دهند: «چون او را دیدند، در تصدیق قول او عجب ماندند و قصد خزی او نکردند و اعادت او جایز داشتند، و او را پیش شوی آوردند و بر عصمت او سوگند خوردند» (همان: ص ۳۳۶).

زنان کم‌عقل و مکار

نویسنده در این نوشته مشورت و راز گفتن با زنان را کمال بیعقلی و آفت میداند: «عقلا محق بودند در آنکه گفته‌اند: مناجات با زنان و مشاورت با ایشان محض سخافت و مغناطیس آفت است» (همان: ص ۷۱). در این شاهدمثال نیز، عدم رازداری زن را نشان می‌دهد و میگوید هر ستری را که زن از آن مطلع شود، عاقبتش پشیمانی است: «فلاح خستها برداشت و به اغتباط تمام و ارتیاح فراوان به خانه آمد، و کتمان اسرار از اهل خویش فریضه شناخت، چه هر سرّ که رای زن بر آن اطلاع یافت مبثوث باید دانست، و خواتم آن به ندامت مقرون» (همان: ص ۲۱۷). برای نمونه‌های بیشتر ر.ک: ۴۰۲، ۲۰۳.

زنان هوسران و سرکش

در حکایتی که هوسرانی و خیانت از موضوعات اصلی آن است، با دید منفی به زن نگریسته شده که در نهایت به مرگ طرفین ختم می‌شود: «چون زرو در آن باغ شد، آتش خشم قصاب متلهب گشت و جمرات حسرات او زبانه زد. در باغ شد، قضا را زن قصاب که مفرّج هموم و مفرّج غموم او بود، با باغبان قواعد وداد مؤکد داشت و شرایط اتحاد موّطد. دل‌های هر دو به یکدیگر متألّف و زبانهایی از تصایب متصّلف، طباع را به هم صغوی تمام و ضمایر را

رغبتی صادق. اتفاق را، در آن حال آن دو مشعوف و داد و مشغوف و داد، به معانقت مشغول بودند. چون قصاب را با کارد دیدند، حلاوت وصل ایشان به مرارت فصل مبدل شد. چنان تصوّر کردند که قصاب بر احوال ایشان عثور یافته است، و آن تأهّب و تمشّر جهت سفک دما و هتک حیای ایشان است. باغبان چون آن خزی مشاهده کرد، مناصبت را مستعدّ شد. خلاق جمع آمدند، هر دو را کشته یافتند» (همان: ص ۲۳۱).

همچنین بنگرید به حکایتی که در آن هوسرانی زنی نشان داده شده است که به رسوایی هم ختم میشود (همان: ص ۴۷۰). نمونه‌هایی دیگر در صفحات: ۳۴۵، ۳۳۳.

جدول شماره ۶ بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب روضه‌العقول

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	زنان خردمند و عفیف	۴	۳۰/۷۷
۲	زنان وفادار و باحیا	۱	۷/۶۹
۳	زنان کم‌عقل و مکار	۴	۳۰/۷۷
۴	زنان هوسران و سرکش	۴	۳۰/۷۷
جمع		۱۳	۱۰۰

مسائل زنان در سندبادنامه

بر اساس اطلاعات جدول شماره ۷ مجموع بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب سندبادنامه ۴۶ مورد است و این حجم در مقایسه با دو مؤلفه دیگر نشان میدهد جایگاه این مؤلفه در اندیشه نویسنده، بالاست. شاخص زنان کم‌عقل و مکار با بسامد ۲۲ (۴۷/۸۳) بالاترین بسامد را داشته و بعد از آن زنان هوسران و سرکش با ۲۱ مورد (۴۵/۶۵) در جایگاه دوم قرار دارد. شاخص زنان خردمند و عفیف و شاخص زنان امانتدار و باحیا با ۲ و ۱ مورد در جایگاه سوم و چهارم هستند و کمترین نمود شاخصهای این مؤلفه را داشته‌اند. همچنین آمارها نشان میدهد اختلاف میان درصدها به بیش از ۴۵٪ میرسد.

زنان خردمند و عفیف

در حکایتهای سندبادنامه اگرچه از دیدگاه منفی به زن نگریسته شده است؛ اما به موضوعاتی چون دانایی و زیرکی و حسن لطافت و وفای زن نیز اشاره شده است. در این مثال افکاری خردورزانه از زن درمورد عشق و وفای به معشوق و بقای عشق و عفت عاشق بیان شده است که عاشق به پای معشوق و در فراق او حتی جان میدهد: «هرکه از اعراب، عاشق شد هم در خدائت سن و غرّه عمر جان به احداث شحنة عشق داد. چنانکه مجنون در فراق لیلی و کشتیر در دوری عزه و وامق در مهر عذرا. و یکی را از قبیلۀ بنوتمیم سؤال کردند، چراست که در قبیلۀ شما هر که عاشق شود، بمیرد؟ گفت: لِأَنَّ فِي قَلْبِنَا حَفَّةً وَ فِي نِسَائِنَا عَفَّةً» (سندبادنامه: ص ۱۱۰).

زنان وفادار و باحیا

در حکایتی عفت و پاکدامنی زن با وجود زیبایی، باعث وفاداری او شده است. «و بداند که مرا با جمال صورت، کمال عفت جمع است. هرگز غبار تهمت و شبهت بر ذیل عفاف و عصمت من ننشیند و گل طهارت من به خار معصیت خسته نگردد. چون جوان جواب و خطاب معشوق شنید با خود گفت: از دوست به هر زخمی افکار نباید شد و ز بار به هر جوری بیزار نباید شد کار نیکوان، تجبر و تکبر است و کار عاشقان تخضع و تذلل» (همان: ص ۱۳۵).

زنان کم‌عقل و مکار

در سندبادنامه حکایت‌های فراوانی در مورد مکر زنان وجود دارد و شاید این نگاه بخاطر موضوع اصلی داستان که کنیزکی است و شاهزاده را متهم کرده و برای کشتن او کوشش فراوانی میکند، باشد و هفت وزیر پادشاه، پادشاه را از تعجیل در سیاست کردن شاهزاده برحذر داشته و هر کدام برای اثبات دروغ و مکر کنیزک با بیان حکایتی منفی از زنان سعی میکنند نظر شاه را عوض کنند تا فرزند بیگناه خود را به قتل نرساند (همان: ص ۵۶). همچنین بنگرید به صفحات: ۹۵، ۹۷، ۱۵۲، ۱۶۹، ۱۷۵، ۱۸۴، ۱۸۸، ۱۹۱، ۱۹۲، ۵۸، ۸۲، ۱۲۵، ۱۵۱، ۱۶۲، ۱۶۸، ۲۱۱، ۱۸۴، ۱۲۶، ۱۳۰، ۱۶۸.

زنان هوسران و سرکش

موضوع قابل تأمل بعدی، بحث هوس و هوسرانی زنان است که گاهی برای رسیدن به اهداف خود، اطفای شهوت و یا تنوع‌طلبی و خیانت، به کارهای غیراخلاقی و غیرشرعی دست میزنند و معمولاً همگی کم و بیش رسوا میشوند، که البته شمار این حکایات کم نیست. (ر.ک: همان: ۵۱، ۵۱، ۵۴، ۶۷، ۷۲، ۷۳، ۷۵، ۷۶، ۹۶، ۱۰۲، ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۴۳، ۱۵۵، ۱۷۴، ۱۸۴، ۱۹۰، ۲۰۲، ۲۰۵).

جدول شماره ۷ بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب سندبادنامه

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	زنان خردمند و عقیف	۲	۴/۳۵
۲	زنان وفادار و باحیا	۱	۲/۱۷
۳	زنان کم‌عقل و مکار	۲۲	۴۷/۸۳
۴	زنان هوسران و سرکش	۲۱	۴۵/۶۵
جمع		۴۶	۱۰۰

مسائل زنان در فرائدالسلوک

بر اساس اطلاعات جدول شماره ۸ مجموع بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب فرائدالسلوک ۲۳ مورد است و در جایگاه دوم مؤلفه‌های سیاسی اجتماعی بازتاب‌یافته در این کتاب میباشد. شاخص زنان وفادار و باحیا با بسامد ۹ (۳۹/۱۳) بالاترین بسامد را داشته و بعد از آن زنان خردمند و عقیف با ۷ مورد (۳۰/۴۴) در جایگاه دوم قرار دارد.

بررسی مولفه‌های عدالت اجتماعی و نگرش به زنان در کتابهای سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فرائدالسلوک / ۱۵۳

شاخص زنان هوسران و سرکش و شاخص زنان کم‌عقل و مکار با ۴ و ۳ مورد در جایگاه سوم و چهارم هستند. همچنین آمارها نشان می‌دهد اختلاف میان درصدها به بیش از ۲۶ درصد میرسد. شاخص زنان وفادار و باحیا بیش از ۳۹٪ کل نمود شاخصهای کارکرد زنان در کتاب فرائدالسلوک را داشته است. دو شاخص زنان وفادار و باحیا و زنان خردمند و عقیف با فراوانی ۱۶ مورد جمعاً بیش از ۶۹/۵۹ این مؤلفه را در کتاب فرائدالسلوک بخود اختصاص داده‌اند.

زنان خردمند و عقیف

در این کتاب گاه زن باتدبیر و خردمند معرفی شده است. در حکایتی زنی صاحب فضل و فهم و کمال ظاهر شده که بعد از مرگ همسر خویش عهده‌دار بزرگ کردن فرزند خود میشود و فرزند را از تلف کردن و به باد دادن ثروت و دارایی پدر بازمیدارد (فرائدالسلوک: ص ۹۳). برای نمونه‌های بیشتر بنگرید به: ۹۴، ۱۰۸، ۱۸۳، ۳۳۴، ۳۳۶، ۵۶۰.

زنان وفادار و باحیا

در فرائدالسلوک زن پایبند به ادب قومی و اجتماعی معرفی شده است. هم وفادار است و هم باحیا. تسلیم خواسته‌های بیهنگام همسر خود نمی‌گردد و این کار را به زمان موکول میکند. «شرم نداری کی با نور روز کی دیده را از ملاقات مواضع حرمت منع نتوان کرد و با فروغ شمع آسمان کی نظر را از ملاحظت اعضاء شنیع وازعی نبود نقاب شرم از چهره بی‌آزرمی برداری و هتک پرده حرمت کنی وقت هر فعل پیدا بود و زمان هر عمل ظاهر بگذار تا فلک از شب شبه‌گون پرده ظلمت بروی جهان فروگذارد و میان دیده و مواضع حرمت حجاب ظلام حائل گردد آنکه مراد خویش حاصل کن و قضیه خویش بگزار» (همان: ص ۳۲۳). همچنین ر.ک: ۳۲۷، ۵۵۶، ۵۲۵، ۵۵۸، ۵۶۸، ۵۸۴، ۵۸۶.

زنان کم‌عقل و مکار

از دیرباز بیوفایی و مکر زنان از موضوعات مطرح در ادبیات بوده و حتی گاه بر این باورند که زن برای اطفای آتش شهوت آفریده شده است و انتظار گفتار راست از او نتوان داشت. او برای دور شدن از مهلکه، به هر حيله و مکرى چنگ می‌زند تا رهایی یابد: «وفا طلبیدن از زنان و از آتش، عمل آب طمع داشتن هر دو یک مزاج دارد» (همان: ص ۳۷۰). همچنین ر.ک: ۴۵۸، ۴۷۳.

زنان هوسران و سرکش

زن زمانی نیز تحت تأثیر وسوسه‌های نفسانی پای بر احکام شرعی و هنجارهای اجتماعی مینهد و سرکشی و عصیان میکند، البته در فرائدالسلوک در یک مورد به خلق و خوی بد و عصیان زن اشاره شده است (ر.ک: همان: ص ۱۴۳). همچنین زن ممکن است با توجه به سنتهای شرعی و اجتماعی برای ادامه زندگی و داشتن تکیه‌گاهی مطمئن به دفعات با مردان متعدد ازدواج کند (همان: ص ۳۸۶ و ۴۷۳).

جدول شماره ۸ بسامد شاخصهای کارکرد زنان در کتاب فرائدالسلوک

ردیف	شاخص	بسامد	درصد
۱	زنان خردمند و عفیف	۷	۳۰/۴۴
۲	زنان وفادار و باحیا	۹	۳۹/۱۳
۳	زنان کم‌عقل و مکار	۳	۱۳/۰۴
۴	زنان هوسران و سرکش	۴	۱۷/۳۹
جمع		۲۳	۱۰۰

نتیجه‌گیری

با مقایسه این چهار کتاب متوجه میشویم که خواجه نظام‌الملک از بین عدالت اجتماعی و زنان و کارکردهایشان، بیشترین توجه را به عدالت اجتماعی با (۶۴ مورد) داشته و آن را یکی از ضروریترین مؤلفه‌های جامعه مطلوب میدانند؛ زیرا در پناه عدالت اجتماعی است که میتوان بهتر در کنار هم زندگی کرد. شاخص حمایت از رعایا و محرومان با ۳۴ مورد بیش از ۷۷٪ کل نمود شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی را در کتاب روضه‌العقول داشته است. از نگاه نویسنده سندبادنامه نیز اساس هر جامعه‌ای رعایا و مردم عادی هستند. میدانیم که طبقات اجتماعی بالاتر میتوانند از رفاه و آسایش بیشتری برخوردار باشند؛ ولی قشر آسیب‌پذیر طبقه فرودستان و محرومان هستند که چشم امید به حاکمان میدوزند. جدول بسامد شاخصهای مؤلفه عدالت اجتماعی در کتاب فرائدالسلوک نشان میدهد حمایت از رعایا و محرومان با ۱۳ مورد (۷۶/۴۸) بالاترین بسامد را داشته است.

نتایج نشان میدهد در بحث فراوانی شاخصهای مؤلفه زنان و کارکردهایشان شاخص زنان کم‌عقل و مکار در سیاست‌نامه و سندبادنامه در جایگاه نخست قرار دارد و در روضه‌العقول رتبه سوم. زنان وفادار و باحیا در روضه‌العقول و فرائدالسلوک رتبه اول و در سیاست‌نامه و سندبادنامه در جایگاه چهارم قرار دارد که نشانه نگاهی سرشار از بی‌اعتمادی به زنان است و خصلتهای انسانی مورد انتظار از این جماعت را در زنان روزگار خود نمیدیده‌اند. درحالیکه در کتاب فرائدالسلوک این شاخص بیشترین فراوانی را دارد و نشان میدهد فضای ذهن و زبان نویسنده این کتاب متفاوت از سایر نویسندگان زمانه‌اش، بوده است. شاخص زنان خردمند و عفیف در فرائدالسلوک در جایگاه اول و روضه‌العقول در رتبه دوم فراوانی قرار دارد و نشان از توجه آنها و افکار مثبت در مورد زنان است. در سیاست‌نامه و سندبادنامه این شاخص در جایگاه سوم قرار دارد که بیانگر نگاه و قضاوت منفی درباره ماهیت و موجودیت زنان در جامعه آن عصر است.

جدول شماره ۹: مقایسه مؤلفه عدالت اجتماعی در چهار کتاب

مؤلفه کتاب	برابری افراد در اجراى قانون	درصد	حمایت از رعایا و محرومان	درصد	تأمین حداقلها برای همه	درصد	تظلم و دادخواهی	درصد	بسامد کلی
سیاست‌نامه	۱۷	۲۶/۵۶	۱۸	۲۸/۱۲	۷	۱۰/۹۴	۲۲	۳۴/۳۸	۶۴
روضه‌العقول	۱	۲/۲۷	۳۴	۷۷/۲۷	۴	۱/۹	۵	۱۱/۳۶	۴۴
سندبادنامه	۶	۲۷/۲۸	۱۲	۵۴/۵۴	۱	۴/۵۴	۳	۱۳/۶۴	۲۲
فرائدالسلوک	۱	۵/۸۸	۱۳	۷۶/۴۸	۲	۱۱/۷۶	۱	۵/۸۸	۱۷

جدول شماره ۱۰: مقایسه مؤلفه زنان و کارکردهایشان در چهار کتاب

بسامد کلی	درصد	زنان هوسران و سرکش	درصد	زنان کم‌عقل و مکار	درصد	زنان وفادار و باحیا	درصد	زنان خردمند و عقیف	مؤلفه
۴۴	۱۶/۶۶	۳	۶۶/۶۷	۱۲	۵/۵۶	۱	۱۱/۱۱	۲	سیاست‌نامه
۱۳	۳۰/۷۷	۴	۳۰/۷۷	۴	۷/۶۹	۱	۳۰/۷۷	۴	روضه‌العقول
۴۶	۴۵/۶۵	۲۱	۴۷/۸۳	۲۲	۲/۱۷	۱	۴/۳۵	۲	سندبادنامه
۲۳	۱۷/۳۹	۴	۱۳/۰۴	۳	۳۹/۱۳	۹	۳۰/۴۴	۷	فرائدالسلوک

مشارکت نویسندگان

این مقاله از پایان نامه دوره دکترای زبان و ادبیات فارسی مصوب در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی همدان استخراج شده است. آقای دکتر شهروز جمالی راهنمایی این پایان نامه را بر عهده داشته و طراح اصلی این مطالعه بوده‌اند. سرکار خانم لیلا ولیان به عنوان پژوهشگر این رساله در گردآوری داده‌ها و تنظیم متن نهایی نقش داشته‌اند. آقای دکتر رضا صادقی شهپر نیز با کمک به تجزیه و تحلیل داده‌ها و راهنمایی‌های تخصصی، نقش مشاور این پژوهش را ایفا کردند. در نهایت تحلیل محتوای مقاله حاصل تلاش و مشارکت هر سه پژوهشگر بوده است.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم میدانند مراتب تشکر خود را از مسئولان آموزشی و پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، و هیئت داوران پایان نامه که نویسندگان را در انجام و ارتقاء کیفی این پژوهش یاری دادند، اعلام نمایند.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله گواهی مینمایند که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و حاصل فعالیت‌های پژوهشی تمامی نویسندگان است، و ایشان نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارند. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسئولیت گزارش تعارض احتمالی منافع و حامیان مالی پژوهش به عهده نویسنده مسئول است، و ایشان مسئولیت کلیه موارد ذکر شده را بر عهده میگیرند.

REFERENCES

Aghabakhshi, Ali. (2010). Culture of Political Science, Tehran: Chapar, p 317.

- Ghazali, Abu Hamed Mohammad. (2010). *Nasiha ol-Muluk*, by Ghavam al-Din Taha, Tehran: Jami, p 67.
- Jamshidiha, Gholamreza. Za'eri, Qasem. (2008). "Cultural Policy Making of the Prophet of Islam and the Impact of Women's Cultural Situation on the Ignorant Biosphere" *Women's Research*. 6 (4), pp. 38-5.
- Mashhadi, Mohammad Amir & et al. (2014). "Analytical Approach and Elements of Sinbadnameh Stories" *Textbook of Persian Literature*, University of Literature and Humanities, University of Isfahan, new period, 6 (1), pp. 61-76.
- Nizam ol-Molk Tusi, Hassan Ibn Ali. (2008). *Siyasatnameh*. By Jafar She'ar, Tehran: Amirkabir.
- Nizam-ol-Molk Tusi, Hassan Ibn Ali. (2010). *Siyasatname*, Tehran: Amirkabir.
- Nizam ol-Molk Tusi, Hassan Ibn Ali. (2016). *Siyasatnameh*, by Hubert Dark, tenth edition, Tehran: Elmi & Farhangi.
- Sajasi, Eshaq Ibn Ibrahim. (1989). *Faraed ol-Soluk*. edited by Abdolvahhab Nourani Vesal and Gholamreza Afrasiabi, Tehran: Pazhang.
- Pira, Fatemeh. (2008). "Gender and power in the policy of Khajeh Nizam-ol-Molk", *Institute of Humanities and Cultural Studies*, 6 (3). pp. 169-155.
- Ritters, George. (2002). *Theory of Sociology in Contemporary Times*, Translated by Mohsen Salasi, Tehran: Elmi, p 150.
- Zahiri Samarghandi, Mohammad Ibn Ali. (2010). *Sandbadnameh*, edited by Mohammad Bagher Kamalodini, Tehran: Miras Maktub.

فهرست منابع

- «جنسیت و قدرت در سیاست‌نامه‌ی خواجه نظام‌الملک»، پیرا، فاطمه (۱۳۸۷) پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۶، شماره ۳، صص ۱۶۹-۱۵۵.
- «رویکرد تحلیلی و عناصر داستانهای سندبادنامه» مشهدی، محمدامیر و همکاران (۱۳۹۳) *متن‌شناسی ادب پارسی*، دانشگاه ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، دوره جدید سال ششم، شماره ۱، صص ۶۱-۷۶.
- سندبادنامه، ظهیری سمرقندی، محمدبن علی (۱۳۸۹) به تصحیح محمدباقر کمال‌الدینی، تهران: میراث مکتوب.
- سیرالملوک (سیاست‌نامه)، نظام‌الملک طوسی، حسن‌بن علی (۱۳۹۵) به اهتمام هیوبرت دارک، چاپ دهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- «سیاست‌گذاری فرهنگی پیامبر اسلام و تأثیر موقعیت فرهنگی زنان در زیست جهان جاهلی» جمشیدی‌ها، غلامرضا و زائری، قاسم (۱۳۸۷) *پژوهش زنان*. دوره ۶، شماره ۴، صص ۳۸-۵.
- سیاست‌نامه، نظام‌الملک طوسی، حسن‌بن علی (۱۳۸۹) تهران: امیرکبیر.
- سیاست‌نامه (سیرالملوک) نظام‌الملک طوسی، حسن‌بن علی. (۱۳۸۷) به کوشش جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.
- فرهنگ علوم سیاسی، آقابخشی، علی (۱۳۸۹) تهران: چاپار.

بررسی مولفه‌های عدالت اجتماعی و نگرش به زنان در کتابهای سیاست‌نامه، روضه‌العقول، سندبادنامه و فرائدالسلوک / ۱۵۷

فرائدالسلوک، سجاسی، اسحاق‌بن ابراهیم (۱۳۶۸) به تصحیح عبدالوهاب نورانی وصال و غلامرضا افراسیابی، تهران: پاژنگ.

نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ریتز، جورج (۱۳۸۱) ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
نصیحه‌الملوک، غزالی، ابوحامد محمد (۱۳۸۹) به کوشش قوام‌الدین طه، تهران: جامی.

معرفی نویسندگان

لیلا ولیان: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

(Email: L.valian@iauh.ac.ir)

شهرزاد جمالی: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

(Email: shahroozjamali@iauh.ac.ir نویسنده مسئول)

رضا صادقی شهپر: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

(Email: Reza.shahpar@iauh.ac.ir)

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. no permission is required from the authors or the publishers.

Introducing the authors

Leila Valian: PhD student in Persian Language and Literature, Hamadan Branch, Islamic Azad University, Hamadan, Iran.

(Email: L.valian@iauh.ac.ir)

Shahrooz Jamali: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Hamadan Branch, Islamic Azad University, Hamadan, Iran.

(Email: shahroozjamali@iauh.ac.ir Responsible author)

Reza Sadeghi Shahpar: Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Hamadan Branch, Islamic Azad University, Hamadan, Iran.

(Email: Reza.shahpar@iauh.ac.ir)